

Het roepingsvisioen van de profeet Jesaja (*Jesaja 6*). Bijdrage aan de TSB-exegesedag op 13 november 1999.

Ter inleiding

Binnen de oudtestamentische wetenschap staat Jesaja 6 bekend als één van de moeilijkste hoofdstukken uit het Oude Testament. Dat ligt niet aan de tekst van dit hoofdstuk, want die is eigenlijk verrassend goed overgeleverd. Het is vooral de exegese van dit hoofdstuk die de uitlegger voor problemen stelt. En dan niet alleen de exegese van dit ene hoofdstuk op zich, maar vooral ook in samenhang met het geheel van de profetie van Jesaja. Want de uitleg van dit roepingsvisioen blijkt steeds weer cruciaal te zijn voor de theologische visie die iemand op Jesaja heeft. Maar ik kan het ook andersom zeggen: Iemands theologische visie in het algemeen en op Jesaja in het bijzonder blijkt ook cruciaal te zijn voor de uitleg die aan zijn roepingsvisioen gegeven wordt. Daarbij denk ik in het bijzonder aan het slot van Jesaja 6 waar over de verharding gesproken wordt. Is het bijvoorbeeld denkbaar dat God Jesaja ooit een dergelijke opdracht gegeven zou hebben? Is dat theologisch voorstelbaar? En wat ook gevraagd moet worden: Is het psychologisch voorstelbaar dat een profeet ooit met een dergelijke opdracht aan de slag kon gaan? En moet Jesaja nu gezien worden als een onheilsprofeet pur sang en moeten dan alle heilswaarden op grond van zijn roepingsvisioen bij voorbaat al aan hem ontzegd worden? Of is het toch ook nog mogelijk dat Jesaja woorden van heil gesproken heeft? En als dat laatste het geval is, hoe verhouden zijn onheils- en heilswaarden zich dan tot elkaar? Al met al is het dus zonder meer de moeite waard om ons op onze jaarlijkse exegesedag eens grondig met dit moeilijke hoofdstuk bezig te houden.

Roepingsvisioen

Met de aanduiding van Jesaja 6 als roepingsvisioen heb ik eigenlijk meteen al een belangrijke exegetische beslissing genomen. Want er gaan steeds weer stemmen op om dit visioen niet helemaal aan het begin van Jesaja's werk te dateren en als zijn eerste roeping te zien. In dit visioen zou de profeet niet voor het eerst tot profeet geroepen worden, maar zou Jesaja, die op dat moment al een profeet van God was, een eenmalige zendingsopdracht krijgen (zie o.a. Snijders, Watts, Evans en Sweeney). Hij was eenvoudig aanwezig toen een specifieke taak vervuld moest worden. Bij Calvijn kom je deze gedachte al tegen. Het mag duidelijk zijn dat de verhardingsopdracht aan het slot dan minder aanstootgevend is. De stekende angel is er met deze uitleg grotendeels uitgehaald.

Maar dat is niet de enige reden waarom sommige uitleggers het in deze richting zoeken. Een bijkomend argument is de merkwaardige plaats waarop dit visioen in het boek staat. Niet als eerste hoofdstuk, zoals het geval is bij de roeping van Jeremia en Ezechiël, maar vreemd genoeg pas als zesde hoofdstuk. Het sterkste argument ontleent deze uitleg, die Jesaja 6 dus niet als roepingsvisioen wil zien, echter aan een opvallende overeenkomst met het visioen van de profeet Micha ben Jimla dat in 1 Koningen 22 staat beschreven. In dat hoofdstuk gaat het over de gezamenlijke strijd van de koningen Achab en Josafath tegen Ramot in Gilead. Op aandringen van Josafath wordt naast Achabs eigen heilsprofeten ook de profeet van de Here Micha ben Jimla geraadpleegd. En Micha vertelt dan het volgende visioen:

19 Ik zag de HERE op zijn troon zitten, terwijl het ganse heer des hemels aan zijn rechter- en aan zijn linkerhand stond. 20 En de HERE zeide: wie zal Achab verleiden, zodat hij optrekt en sneuvelt te Ramot in Gilead? De een zeide dit en de ander dat. 21 Toen trad er een geest naar voren en stelde zich voor de HERE en zeide: ik zal hem verleiden. De HERE vroeg hem: waarmede? 22 Hij antwoordde: ik zal heengaan en een leugengeest worden in de mond van al zijn profeten. Toen zeide Hij: gij moet hem verleiden, en gij zult er ook toe in staat zijn; ga heen en doe het.

De overeenkomsten met het visioen van Jesaja zijn opvallend. Ook Micha ziet de Here op zijn troon zitten, omgeven door hemelse wezens. De Here legt hen een vraag voor, waarop iemand zich vrijwillig aanbiedt om een bepaalde taak te vervullen. Deze taak draagt ook een element van verharding in zich, want God heeft duidelijk onheil over koning Achab besloten. Koning Achab moet worden verleid door een leugengeest in de mond van zijn profeten. En omdat het daarbij om een eenmalige opdracht gaat en dus niet om een roepingsvisioen, ligt de conclusie voor de hand dat ook het visioen van Jesaja als eenmalige opdracht verstaan moet worden. Het is duidelijk dat deze uitleg met de verwijzing naar het visioen van Micha ben Jimla een sterk argument in handen heeft. En toch ben ik minder onder de indruk van deze parallel tussen Jesaja 6 en 1 Koningen 22 dan sommige uitleggers dat zijn. Er zijn namelijk ook belangrijke verschillen tussen deze beide visioenen op te merken. Bij mijn exegese van Jesaja 6 zal dit ook naar voren komen en ik heb de stellige verwachting dat de exegese zal bevestigen dat dit indrukwekkende visioen van Jesaja nog steeds terecht als zijn roepingsvisioen te boek staat.

Structuur

Ik wil mij in mijn exegese graag nauw aansluiten bij de structuur van het visioen. Het is goed te zien dat dit visioen van Jesaja uit vier delen is opgebouwd (aanvankelijk ging ik uit van een driedeling, maar tijdens de exegesedag maakte één van de studenten mij erop attent dat ook bij vers 11 een markering kan worden aangebracht; ik heb deze gedachte hier overgenomen en in mijn verhaal ingepast):

In de verzen 1-4 beschrijft Jesaja een theofanie, dat is een verschijning van God.

In de verzen 5-7 beschrijft Jesaja zijn eigen reiniging.

In de verzen 8-10 beschrijft Jesaja zijn eigen zending en opdracht.

Vanaf vers 11 beschrijft Jesaja de totaliteit van Gods oordeel.

Deze vierdeling kan inhoudelijk worden vastgesteld, maar laat zich ook taalkundig bevestigen, want elk van de vier passages begint met een imperfectum consecutivum in de 1^e persoon: Ik zag... (וַאֲרָאָה); ik zei... (וַאֲמַר); ik hoorde... (וַאֲשָׁמַע); ik zei... (וַאֲמַר). Opmerkelijk is de min of meer parallelle structuur die nu zichtbaar wordt. De beide eerste en de beide laatste passages horen duidelijk bij elkaar. De tweede en vierde passage zetten beide in met Jesaja's reactie (וַאֲמַר) op wat hij heeft gezien, resp. gehoord (het וַאֲמַר in vers 8b valt buiten deze structuur). Wat het slot van deze profetie betreft kan er gearzeld worden of de verzen 12 en 13 oorspronkelijk ook al tot het visioen behoorden. Opvallend is namelijk dat bij vers 12 ineens een perfectum consecutivum, en dan ook nog in de 3^e persoon wordt gebruikt, terwijl de Here tot nu toe zelf in de eerste persoon aan het woord was. Hier wordt dus mogelijk een breuklijn zichtbaar die op een latere toevoeging zou kunnen wijzen, maar daar kom ik straks nog wel op terug. Ook de verzen 12 en 13 horen in elk geval bij de canonieke eindtekst zoals die nu voor ons ligt.

Exegese vss 1-4 (theofanie)

1 בְּשֵׁנֵי-מֹת הַמֶּלֶךְ עָזִיהוּ
וַאֲרָאָה אֶת-אֲדֹנָי
יֹשֵׁב עַל-כִּסֵּא רָם וְנֹשֵׂא
וְשׁוֹלֵי מְלָאִים אֶת-הַהִיכָל:

2 שָׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לּוֹ
 שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ כְּנָפִים לְאַחַד
 בְּשֵׁתִים יִכְסֶה פָּנָיו
 וּבְשֵׁתִים יִכְסֶה רַגְלָיו
 וּבְשֵׁתִים יַעֲוֹפֶה:

3 וַיִּקְרָא זֶה אֶל־זֶה וַאֲמַר
 קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְהוָה צְבָאוֹת
 מְלֵא כָל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

4 וַיָּנֻעוּ אֲמוֹת הַסָּפִים מִקּוֹל הַקּוֹרָא
 וְהַבַּיִת יִמְלֵא עָשָׁן:

Bij het exegetiseren van een poëtische tekst is het altijd goed om te letten op woorden of bepaalde wortels die zich herhalen. In dit eerste deel van het visioen is dat de woordstam מלא 'vol zijn'. Drie uitspraken waarin deze woordstam centraal staat, vormen samen het geraamte van de verzen 1-4:

וּשְׁלֵשׁ מְלֵאִים אֶת־הַהֵיכָל:	<i>en zijn zomen vulden de tempel (vs 1)</i>
מְלֵא כָל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:	<i>de ganse aarde is van zijn heerlijkheid vol (vs 3)</i>
וְהַבַּיִת יִמְלֵא עָשָׁן:	<i>en het huis werd vervuld met rook (vs 4)</i>

Wanneer je deze drie uitspraken op een rijtje zet, is het direct zichtbaar dat de eerste en de laatste uitspraak de tempel, resp. het huis betreffen en samen een inclusio vormen rond de middelste uitspraak die de gehele aarde betreft. Zo'n middelste uitspraak is vaak een belangrijke aanwijzing in welke richting de centrale boodschap gezocht moet worden: Jesaja ervaart in dit visioen precies hetzelfde als wat koning Salomo bij de inwijding van de tempel al tegen God gezegd had. Salomo had toen gebeden: 'Zou God dan waarlijk op aarde wonen? Zie, de hemel, zelfs de hemel der hemelen kan U niet bevatten, hoeveel te min dit huis dat ik gebouwd heb.' (1 Kon. 8,27; vgl. ook Jes. 66,1: *Zo zegt de HERE: De hemel is mijn troon en de aarde de voetbank mijner voeten, waar zou dan het huis zijn, dat gij Mij zoudt bouwen, en waar de plaats mijner rust?*)

De structuur van de inclusio bevestigt en versterkt de boodschap van het visioen. De profeet Jesaja beschrijft een unieke ervaring in de tempel te Jeruzalem waarbij hij diep onder de indruk komt van Gods grootheid. Hoewel de tempel de plaats was waar iedere gelovige God ontmoeten mocht (in de offers, lofliederen, gebeden en zegen), krijgt Jesaja in dezelfde tempel een visioen waarin hij God op een heel bijzondere manier ontmoet. Hij ziet de Here zelf, gezeten op een hoge en verheven troon. Als een koning. Nee, als de Koning, de Here der heerscharen, dat wil zeggen die alle macht heeft over hemel en aarde, die de zon, maan en sterren in zijn handen houdt en die regeert over engelen en machten. In zijn visioen krijgt Jesaja als het ware een blik in het binnenste van de tempel, zeg maar in de troonzaal waar de ark zich bevond. Niet dat hij die ark kon zien, want wat Jesaja zag was dat de hele tempel werd gevuld door de zomen van God. Daarbij kan aan de zomen van Gods kleed worden gedacht, maar dat moeten we dan niet al te plastisch voorstellen alsof God een enorme hermelijnen mantel droeg. Zulke mantels met een lange sleep kende men in Jesaja's dagen

niet, wel prachtig bewerkte zomen. De bedoeling is eerder dat alleen de uiterste rand van Gods verschijning al voldoende was om de tempel te vullen (vgl. Job 26,14: *Zie, dit zijn nog maar de uitlopers zijner wegen, en slechts een fluisterend woord vernemen wij van Hem. Wie zou dan de donder zijner kracht kunnen verstaan?*). De aardse tempel is duidelijk veel te klein om Gods grootheid te bevatten. In feite vangt Jesaja dus nog maar een kleine glimp op van Gods aanwezigheid, maar deze uiterste rand van Gods verschijning is voor hem al verblindend genoeg. En dat kunnen we ons misschien een klein beetje voorstellen nu we hebben gezien hoe oogverblindend zelfs het randje van de stralende zon nog was tijdens de laatste zonsverduistering. Zelfs bij die laatste 5% van de zon die nog zichtbaar was moesten de mensen hun ogen beschermen. En God is nog veel groter en stralender dan onze zon. Zelfs de serafs die Jesaja rond Gods troon zag, moesten hun gezicht met twee van hun vleugels bedekken.

Over die serafs wil ik graag iets meer vertellen. Deze serafs zijn in de latere traditie meestal als een soort engelen opgevat. Maar oorspronkelijk waren het vermoedelijk een soort slangvormige wezens, waarvan ook afbeeldingen gevonden zijn op oude zegels uit die tijd (zie m.n. de studie van Keel). Etymologisch staat שָׂרָפִים in verband met het werkwoord שָׂרַף dat ‘verbranden’ betekent. Het zelfstandig naamwoord שָׂרָף komt in het Oude Testament enkele malen voor in de betekenis van ‘slang’, vaak vertaald met ‘vurige slang’ of ‘draak’ (zie Num. 21,6.8; Deut. 8,15; Jes. 14,29 en 30,6) waarbij de stam שָׂרַף vermoedelijk ziet op de brandende uitwerking van het slangengif. Er zijn afbeeldingen van goden gevonden die door één of twee slangvormige wezens werden geflankeerd. Als een soort bewakers en beschermers van de goden. Meestal werden ze dan met vier vleugels afgebeeld en het lijkt erop dat ze ook vereerd werden in de wereld van die dagen. Zoiets kunnen wij ons vandaag nauwelijks voorstellen, maar de bijbel noemt ook de koperen slang uit de woestijn die in de dagen van Jesaja nog bestond en door Israël vereerd werd onder de naam Nechustan. Koning Hizkia heeft aan deze verering later een einde gemaakt door de koperen slang te vernietigen (zie 2 Kon. 18,4; in Num. 21,8 wordt deze slang שָׂרָף genoemd).

Die merkwaardige slangvormige wezens die Jesaja zag, zijn hem dus ongetwijfeld bekend voorgekomen en hij hoeft ook voor zijn lezers blijkbaar niet uit te leggen wat serafs zijn. Dat laatste is opmerkelijk. Maar het wonderlijke in dit visioen is nu dat de God van Israël de bescherming van deze serafs niet blijkt nodig te hebben. Het is eigenlijk precies andersom: Met de extra vleugels die ze hebben (in de ogen van het volk zou een zesvleugelige slang het toppunt van heiligheid zijn), moeten ze zichzelf beschermen tegen de aanblik van Gods heiligheid. De extra vleugels benadrukken dus de zwakte en onmacht van de in de ogen van het volk heilige שָׂרָפִים in de confrontatie met God majesteit en heiligheid. Deze slangfiguren die de mensen toen zo indrukwekkend vonden en werden vereerd, gebruikt God dus in dit visioen om zijn eigen heiligheid zichtbaar te maken en die als een soort herauten uit te roepen. Voortdurend roepen ze elkaar toe: *Heilig, heilig, heilig is de HERE der heerscharen*. Let op de metrische parallellie tussen het drie paar vleugels in vers 2 en het drie maal heilig in vers 3. Daarmee wordt het nauwe verband tussen de functie van de vleugels en Gods heiligheid nog eens benadrukt. En met de laatste woorden *de ganse aarde is van zijn heerlijkheid vol* onderstrepen de serafs vervolgens wat Jesaja al had gezien, namelijk dat de tempel te klein is om Gods grootheid te bevatten. Daar is de hele aarde voor nodig is!

Met vers 4 wordt de beschrijving van de theofanie dan afgesloten. Maar tegelijk wordt in dit vers al de overgang gemaakt naar het vervolg. En daarop wijzen hier de gebruikte werkwoordsvormen (zie de studie van Hartenstein). Na een aantal vrij statische werkwoordsvormen (drie participia met een duratief karakter (יָשַׁב / מְלָאִים / עֹמְדִים) en drie imperfecta met een iteratief karakter (2x יִכְסֶה / יְעוֹפֶה), gevolgd door een perfectum

consecutivum (וַיִּנְעַן), gebruikt Jesaja plotseling twee imperfecta (impf. cons. וַיִּנְעַן / impf. יִמְלֵא) die het statische karakter van de voorafgaande beschrijving doorbreken: De deurspillen (aan de zijkant van de deur aangebrachte spillen die onder in een stenen gat draaiden en boven in een metalen band) beginnen te beven en het huis begint zich te vullen met rook. Met deze beide werkwoordsvormen die ingressief mogen worden opgevat, markeert vers 4 de overgang naar het vervolg. Nu al krijgt het visioen een dreigend karakter, zoals samenpakkende wolken de aankondiging zijn van een naderende donderbui. Beving en rook zijn in de bijbel vaker de verschijnselen die optreden wanneer God zich verheft om te spreken of om in te grijpen (vgl. 2 Sam. 22,8 = Psalm 18,9). De rook waarmee het huis zich vult, komt dus niet van het reukofferaltaar, daarvoor wordt het verbum הִקְטִירָהּ gebruikt (vgl. הַקְטִירָהּ 'reukofferaltaar'). עָשָׁן is de rook die de theofanie begeleidt. Denk aan die keer dat God zich op de berg Sinaï openbaarde. Toen stond de berg geheel in rook, omdat de HERE daarop neerdaalde in vuur; de rook daarvan steeg op als de rook van een oven en de hele berg beefde zeer (Ex. 19,18). Toen het volk die rokende berg zag, begon ook het volk te beven en de mensen werden bang dat ze zouden sterven (Ex. 20,19; vgl. Hebr. 12,18-20). En opmerkelijk genoeg was die vrees toen goed in Gods ogen, want het besef van Gods heiligheid moest ervoor zorgen dat zijn volk niet zou zondigen. God wenste zelfs dat ze altijd zo'n hart zouden hebben om Hem te vrezen en om al zijn geboden te onderhouden (Deut. 5,29; vgl. Ex. 20,20). Ook wanneer later in de bijbel het huis van God zich met een wolk of met rook vulde, was dat altijd een symbool van Gods aanwezigheid, een zichtbaar teken van Gods heerlijkheid. Op zo'n moment kon niemand de tabernakel of de tempel binnengaan (Ex. 40,34-35; 1 Kon. 8,10-11; Openb. 15,8). Het beven van de deurspillen en de rook waarmee de tempel zich vult onderstrepen daarom ook in Jesaja 6 het overweldigende van Gods heerlijkheid, waarbij geen mens het kan uithouden. Nu gebeurt er dus iets waardoor de profeet, die tot nu toe slechts een toeschouwer was, in het visioen betrokken gaat worden. En daarmee maakt vers 4 de overgang naar de reactie van de profeet in vers 5.

Exegese vss 5-7 (reiniging)

5 וַאֲמַר
 אֲוִי־לִי
 כִּי־נִדְמִיתִי
 כִּי אִישׁ טָמֵא־שִׁפְתַיִם אָנֹכִי
 וּבַתּוֹךְ עַם־טָמֵא שִׁפְתַיִם אָנֹכִי יוֹשֵׁב
 כִּי אֶת־הַמֶּלֶךְ יְהוָה צָבָאוֹת רָאוּ עֵינָי:

6 וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן־הַשְּׂרָפִים
 וּבִידוֹ רִצְפָה
 בְּמִלְקָחִים לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ:

7 וַיִּנְעַ עַל־פִּי
 וַיֹּאמֶר
 הִנֵּה נָנַע זֶה עַל־שִׁפְתֶיךָ
 וְסָר עֲוֹנֶךָ
 וַחֲטִאתֶךָ תִּכְפֹּר:

Door het beven van de deurspillen en de rook waarmee de tempel zich vult, wordt Jesaja zich plotseling bewust van het gevaar waarin hij zich bevindt en van de dreiging die van Gods heiligheid en majesteit uitgaat. Terwijl de serafs zichzelf met hun vleugels hadden beschermd tegen de aanblik van Gods heiligheid, had Jesaja hiermee oog in oog gestaan. Vol vrees roept Jesaja uit: *mijn eigen ogen hebben de Koning, de HERE der heerscharen gezien*. Hij vreest voor zijn leven, omdat hij zich door de aanblik van Gods heiligheid bewust wordt zijn eigen onreinheid. Door de confrontatie met Gods heiligheid en majesteit dringt het plotseling diep tot hem door dat hij net als ieder ander een zondig mens is en temidden van zondige mensen woont. En heeft Jezus niet gezegd dat alleen de reinen van hart God zullen zien (Mat. 5,8)?

Maar opvallend genoeg noemt Jesaja niet de onreinheid van zijn hart, maar van zijn lippen. Hij voelt zich verloren, omdat hij een man is, onrein van lippen en ook woont temidden van een volk dat onrein van lippen is. En als één van de serafs naar hem toekomt om hem met een gloeiende kool van het altaar aan te raken (dat is niet het brandofferaltaar zoals de Statenvertalers meenden, maar het reukofferaltaar waaraan het bloed van de zondoffers moest worden gestreken, zie Ex. 30,10 en Lev. 4,7), ook dan zijn het zijn mond en lippen die genoemd worden. Nu moet je daar geen tegenstelling tussen maken, tussen iemands hart en zijn lippen. De Heiland heeft immers gezegd dat wat de mond uitgaat, uit het hart komt, en dat maakt de mens onrein (Mat. 15,18) Maar het blijft opvallend dat Jesaja met name zijn lippen noemt en dat hij de verzoening als een heilige kus ontvangen mocht. Misschien komt dit door het indrukwekkende geroep van de serafs dat hij heeft gehoord. Voortdurend roepen zij Gods heiligheid uit. Het is één grote lofprijzing die rond Gods troon klinkt. Maar Jesaja's onreine lippen maken het hem onmogelijk aan deze lofprijzing deel te nemen (mogelijk dat Jesaja daarom ook de uitdrukking נְדַמְיֹתַי gebruikt, een nif'al van דָּמָה 'stil worden' / 'moeten zwijgen', waarbij ook de vaak voorkomende gedachte kan meespelen dat mensen in het dodenrijk God niet meer kunnen loven). Want wie zou met onreine lippen de naam van de Here kunnen uitroepen of aanroepen? Daarom behoren juist ook reine lippen tot het heil dat God ons in de bijbel beloofd heeft. In het boek Zefanja staat de belofte dat God de volken andere, namelijk reine lippen zal geven, opdat zij allen de naam des Heren aanroepen (Zef. 3,9: *Maar dan zal Ik de volken andere, reine lippen geven, opdat zij allen de naam des HEREN aanroepen; opdat zij Hem dienen met eenparige schouder*). Dat zal ook het doel zijn van de reine lippen die Jesaja in dit visioen ontvangen mocht. Opdat hij aan de lofprijzing van de serafs zou kunnen deelnemen en als bijzondere dienaar van God zijn heilige naam op de lippen kon nemen. Zo werd het altaar dat voor koning Uzzia (in zijn sterfjaar wordt dit visioen gedateerd) de plaats van zijn doodvonnis was geworden (zie 2 Kron. 26,16-23), voor Jesaja de plaats waar hij het nieuwe leven ontving.

Exegese vss 8-10 (zending en opdracht)

8 וְאַשְׁמַע אֶת־קוֹל אֲדֹנָי
אֹמֵר
אֶת־מִי אֲשַׁלַּח
וּמִי יֵלֶךְ־לָנוּ
וְאֹמֵר
הִנְנִי שְׁלָחָנִי:

9 וַיֹּאמֶר
לֵךְ וְאָמַרְתָּ לְעַם הַזֶּה

שָׁמְעוּ שְׁמוֹעַ וְאַל-תִּבְיֵנוּ
וּרְאוּ רָאוּ וְאַל-תִּדְעוּ:

10 הַשָּׁמַן לִבְהֶעָם הַזֶּה
וְאֶזְנִי הַכְּבֹד
וְעֵינָיו הַשֶּׁעַ
פֶּן-יִרְאֶה בְּעֵינָיו
וּבְאֶזְנוֹ יִשְׁמַע
וּלְבָבוֹ יִבִּין
וְשָׁב וּרְפָא לוֹ:

In dit gedeelte vindt de eigenlijke roeping van Jesaja plaats en ontvangt de profeet zijn zending en opdracht. Merkwaardig genoeg biedt Jesaja zichzelf geheel vrijwillig aan. Voor bijna alle roepingsverhalen is het kenmerkend dat de profeet die door God geroepen wordt, helemaal niet zo blij is met zijn roeping en de neiging heeft om eerst nogal tegen te strubbelen. Zo voelde Mozes zichzelf niet geschikt om de Israëlieten uit Egypte te leiden. Hij was bang dat de Israëlieten hem niet zouden geloven en bovendien wist hij van zichzelf dat hij niet zo goed uit zijn woorden kon komen. Hoe zou hij dan Gods profeet kunnen zijn? De profeet Jeremia voelde zich nog veel te jong toen hij door God geroepen werd. Hoe zou hij ooit met gezag het woord kunnen voeren? Wie zou er bereid zijn om naar hem luisteren? En de profeet Jona maakte het helemaal bont, want die probeerde zelfs voor God weg te vluchten. Allemaal voorbeelden dus van profeten die het liefst onder hun roeping hadden uitgewild. Maar Jesaja legt een opvallende bereidheid aan de dag om Gods profeet te zijn. Hij biedt zich nota bene zelf als vrijwilliger bij God aan, zelfs voordat hij door God gevraagd was. Want God overlegde nog bij zichzelf. De Here zei: *Wie zal Ik zenden en wie zal voor Ons gaan?* Bij dat meervoud ‘Ons’ is het niet nodig om te denken aan een overleg dat God met zijn engelen heeft, een soort hemelse raadsvergadering. Want er staan wel voorbeelden in de bijbel van zulke hemelse vergaderingen (zie m.n. 1 Kon. 22,19-23), maar ik heb juist betoogd dat we bij de serafs die Jesaja zag niet direct aan engelen moeten denken. Deze serafs behoren niet tot het heer des hemels, zij zijn er niet om door God geraadpleegd te worden, maar hebben in dit visioen een volstrekt symbolische functie, namelijk het onderstrepen van Gods heiligheid. Daarbij past ook dat één van de serafs met een symbolische handeling de reiniging van Jesaja moest voltrekken. Het meervoud ‘Ons’ moet dan ook eerder worden opgevat als een aanwijzing dat God met zichzelf in gesprek gaat. God overlegt een moment bij zichzelf (vgl. Jöüon par. 114b: pluriel de délibération avec soi-même). Zoals God dat ook bij de schepping van de mens had gedaan bijvoorbeeld: *Laat Ons mensen maken naar Ons beeld, als Onze gelijkenis* (Gen. 1,26). En ook bij de torenbouw van Babel: *Welaan, laat Ons neerdalen en daar hun taal verwarren* (Gen. 11,7). Zo is God ook in dit visioen van Jesaja een moment bij zichzelf te rade gegaan. Hij vraagt zich af wie Hij zou kunnen zenden. En Jesaja hoort God bij zichzelf overleggen en biedt zich meteen als vrijwilliger aan: *Hier ben ik, zend mij*. Zou deze spontane bereidheid van Jesaja niet het effect zijn geweest van de verzoening die hij had ondergaan? Door de aanraking van zijn lippen had God zijn ongerechtigheid weggedaan en was zijn zonde verzoend. Deze verzoening brengt bij onmiddellijk een evangelische bereidheid teweeg om in Gods dienst te staan. Het is dus geen bereidheid die Jesaja van zichzelf zal hebben gehad, maar God heeft hem bereid gemaakt door het evangelie van de verzoening.

Vervolgens gaat God ook werkelijk op het aanbod van Jesaja in en zendt Jesaja. Maar daarbij krijgt Jesaja dan een merkwaardige opdracht mee die klinkt als een cryptogram: *ga en zeg tot dit volk: luistert aandachtig, maar begrijpt niet, kijkt nauwkeurig, maar merkt niet op!* Normaal gesproken is het doel van aandachtig luisteren en nauwkeurig kijken juist het verwerven van kennis en inzicht. Maar Jesaja krijgt als opdracht om het verwerven van kennis en inzicht juist te blokkeren. Het is al met al een vreemde opdracht die voor een profeet niet erg gebruikelijk is en die ook Jesaja zelf misschien niet direct verwacht zal hebben. Wie zal het zeggen, maar misschien heeft Jesaja wel gedacht: Als ik zo verrassend door God gereinigd ben en de blijde boodschap van de verzoening heb gehoord, dan mag ik die misschien ook wel aan mijn volksgenoten doorgeven van wie ik beleden heb dat ook zij onreine lippen hebben. Dan zullen ook zij gereinigd worden en zich bekeren. Maar dat is niet het geval. Vreemd genoeg zegt God tegen Jesaja dat Hij juist helemaal niet wil dat het volk zich bekeren zal. Integendeel. Jesaja moet met zijn prediking juist voorkómen dat het volk zich bekeren zal. Het doel van Jesaja's prediking zal dus niet zijn dat het volk zich bekeert en vergeving van zonden ontvangt, maar dat het zijn hart juist verhardt en Gods oordeel niet meer ontlopen kan. Let wel: Deze verharding zal dus niet slechts de consequentie zijn van Jesaja's prediking, maar God zegt bij voorbaat dat deze verharding zelfs het doel van Jesaja's prediking is! God wil dat de prediking van Jesaja een averechts effect zal hebben: *Maak het hart van dit volk vet, maak zijn oren doof en doe zijn ogen dichtkleven, opdat het met zijn ogen niet zie en met zijn oren niet hore en opdat zijn hart niet versta, zodat het zich niet bekere en genezen worde.*

Wat de structuur van deze woorden betreft is het chiasme hart-oren-ogen-ogen-oren-hart opvallend. Maar het is belangrijker om te zien dat het slot van vers 10 buiten dit chiasme valt. Daarmee functioneert het slot van vers 10 als climax met een uitleggende betekenis (zie de studie van McLaughlin). Met twee perfecta consecutiva wordt hier het onderliggende doel van de verhardingsopdracht aangegeven: Het verhinderen van bekering.

Maar hoe kan God zijn profeet nu ooit een dergelijke opdracht geven? Dit staat haaks op hoe wij God kennen of hoe wij Hem willen kennen. In de bijbel wordt van God gezegd dat Hij lankmoedig is, omdat Hij niet wil dat sommigen verloren gaan, maar dat allen tot bekering komen (2 Petr. 3,9). Maar hoe kan God hier tegen Jesaja precies het omgekeerde zeggen? Zo'n opdracht is op z'n minst aanstootgevend. Dat vond blijkbaar ook de Septuagint al, want deze heeft de aanstoot in feite weggenomen door de opdracht te veranderen in een constatering: *...want het hart van dit volk is vet geworden en hun oren zijn hardhorend geworden, en hun ogen hebben zij toegesloten, opdat zij niet zien met hun ogen, en met hun oren niet horen, en met hun hart niet verstaan en zich bekeren en Ik hen zou genezen.* Veel bijbelgeleerden proberen Jesaja's opdracht begrijpelijk te maken door te stellen dat Jesaja achteraf, nadat hij gemerkt had dat zijn prediking zonder resultaat bleef, de ongehoorzaamheid van Israël in zijn roepingsvisioen heeft teruggeprojecteerd. In het Jesajaonderzoek staat dit bekend als de 'terugprojectiehypothese' (zie o.a. Kaplan, Hesse, Kilian en Hoffmann). Door het niet-willen-horen van Israël achteraf terug te projecteren in zijn roepingsvisioen heeft Jesaja dan geprobeerd om zijn eigen teleurstelling te verwerken. En dan niet alleen psychologisch te verwerken, maar ook theologisch. In zijn roepingsvisioen heeft Jesaja dan een theologische verklaring gegeven voor het falen van zijn eigen prediking, namelijk dat God dit zo gewild zou hebben.

Nu vind ik het inderdaad wel aannemelijk dat de huidige *formulering* waarin Jesaja zijn verhardingsopdracht beschrijft mede beïnvloed is door zijn latere ervaringen. Maar het gaat mij te ver om ook de *inhoud* van deze opdracht als verwerking hiervan te zien, als een soort achteraf-constructie. Deze terugprojectie-hypothese is niet alleen nogal speculatief, maar hermeneutisch gezien kies je dan ook een standpunt buiten de tekst (zie Von Rad). Uiteindelijk bevredigt het ook niet. Want stel nu dat het waar zou zijn, ik geloof dat eerlijk gezegd niet, maar stel nu dat Jesaja hiermee inderdaad achteraf een verklaring heeft willen

geven voor het feit dat zijn prediking gefaald heeft, dan verdwijnt het probleem daarmee niet. Want wat Jesaja in deze bijbeltekst over God zegt of door God laat zeggen, wordt er niet minder aanstootgevend van. Deze verhardingstheologie staat dan toch maar in onze bijbel en niet eens alleen op deze plaats (vgl. o.a. Ri. 9,23; 1 Sam. 2,25; 16,14; 2 Sam. 17,14 en 1 Kon. 12,5). We zullen er als bijbellezers dan ook op een andere manier mee moeten zien klaar te komen.

Maar juist op dit punt komt de opbouw van het boek Jesaja ons als bijbellezers te hulp. Hoewel de eerste hoofdstukken historisch gezien pas na het roepingsvisioen gedateerd moeten worden, hebben ze op deze plaats de functie om ons als lezers op het roepingsvisioen van Jesaja voor te bereiden. De opbouw van het boek wil duidelijk maken dat de onmogelijke opdracht die Jesaja krijgt niet zomaar uit de lucht komt vallen. De lezer moet weten dat er al een *periode* van verharding aan deze verhardingsopdracht is voorafgegaan. Ik vermoed dat dit mede de reden is dat het roepingsvisioen van Jesaja in het uiteindelijke boek niet al in het eerste hoofdstuk staat, maar pas in hoofdstuk 6. Om de argeloze lezer duidelijk te maken dat het volk niet plotseling iets vreemds overkomt. Opvallend is namelijk dat in de eerste verzen van het boek Jesaja het volk Israël al een gemis aan begrip (לֹא יָדַעַת) en inzicht (הִתְבוּנָה לֹא), perf. hitpolel van בִּין) verweten wordt (zie 1,3). En in het laatste hoofdstuk voor het roepingsvisioen krijgen de Israëlieten het verwijt dat ze niet op het doen van de Here letten (לֹא יִבִּיטוּ), impf. hi. van נָבַט) en het werk van zijn handen niet zien (לֹא רָאוּ). Wegens gemis aan begrip (מִבְּלִי-יָדַעַת) zullen ze dan ook in ballingschap gaan (zie 5,12-13). De lezer van het boek Jesaja is zodoende al op de hoogte gekomen van de *zonde* van de verharding bij Israël, voordat hij geconfronteerd wordt met het *oordeel* van de verharding over Israël. De reden dat het roepingsvisioen van Jesaja niet meteen in het eerste hoofdstuk van het boek staat, zou dus wel eens pastoraal van aard kunnen zijn. Uit pastoraal oogpunt moet de lezer eerst worden voorbereid dat het volk met het oordeel van de verharding niet plotseling iets vreemds overkomt. Het oordeel bestaat namelijk hierin dat Israël wordt overgegeven aan zijn eigen zonde. Gods volk wilde niet horen? Nu komt er een periode dat het volk niet meer zal kunnen horen. Gods volk wilde zich niet bekeren? Nu komt er een periode dat het volk zich niet meer kan bekeren. Volgens het principe: *wie niet heeft, ook wat hij heeft, zal hem ontnomen worden* (vgl. Mat. 13,12).

Al met al is dit natuurlijk best huiveringwekkend. Dat het blijkbaar zover kan komen dat God besluit om de mensen op een gegeven moment maar over te geven aan hun eigen zonden. Dat Hij ze dwingt om nu ook helemaal op hun zelfgekozen wegen door te gaan. Tot het einde toe. Daar staan trouwens wel meer voorbeelden van in de bijbel. Ik denk aan koning Saul, aan Achab en aan wat in Romeinen 1 beschreven staat. Maar ik moet ook denken aan wat er in het boek Openbaring van de eindtijd wordt gezegd: *Wie onrecht doet, hij doe nog meer onrecht; wie vuil is, hij worde nog vuiler. Maar ook: Wie rechtvaardig is, hij bewijze nog meer rechtvaardigheid; wie heilig is, hij worde nog meer geheiligd* (Openb. 22,11). Als God komt om te oordelen, dan wil Hij blijkbaar dat het zo duidelijk mogelijk zichtbaar is geworden, niet in de laatste plaats voor de mensen zelf, voor wie men heeft geleefd en welke weg men gekozen heeft. Zowel het goede als het kwade moet dan als het ware rijp zijn. En zo mag je ook de moeilijke taak van Jesaja zien. Jesaja's prediking zal Gods instrument zijn om Israëls onbekeerlijkheid in al zijn scherpte zichtbaar te maken. Want God is vast besloten om zijn oordeel te voltrekken. Die beslistheid proef je ook in de afstandelijkheid waarmee God in dit visioen over Israël spreekt. God spreekt niet meer over 'mijn volk', maar tot twee keer toe over 'dit volk'. Dit wijst terug naar 'het volk met onreine lippen' waar Jesaja van gesproken had (vs 5). Hierin klinkt al de afstand door die God op dit moment van zijn volk genomen heeft (zie ook 8,6.11-12; 28,14 en 29,13). Eigenlijk kun je zeggen dat hier zich Gods oordeel al voltrokken heeft.

11 וְאָמַר
עַד־מַתִּי אֲדַנִּי
וַיֹּאמֶר
עַד אֲשֶׁר אִם־שָׂאוּ עָרִים מֵאֵין יוֹשֵׁב
וּבְתִים מֵאֵין אָדָם
וְהֶאֱדַמָה תִשָּׂאָה שְׂמָמָה:

12 וְרַחֵם יְהוָה אֶת־הָאָדָם
וְרַבָּה הָעֲזוּבָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ:

13 וְעוֹד בָּהּ עֲשֵׂרֶיָה
וְשָׁבָה וְהִיְתָה לְבָעֵר
כְּאֵלֶּה וְכֵאלֹוֹן
אֲשֶׁר בְּשַׁלְכַת מִצְבַּת בָּם
זָרַע קִדְשׁ מִצְבַּתָּה:

Ongetwijfeld moet de voorafgaande opdracht ook voor Jesaja zelf een schokkende boodschap zijn geweest. Het zou ons dan ook helemaal niet verrast hebben als Jesaja zich nu alsnog had teruggetrokken en spijt kreeg dat hij zich zomaar had beschikbaar gesteld. Want als hij dit geweten had ... Toch trekt Jesaja zich niet terug, maar hij durft wel naar de duur van Gods oordeel te vragen. Op een manier die aan sommige klaagliederen doet denken vraagt Jesaja eerbiedig aan God: *Hoelang, Here?* Blijkbaar weigert Jesaja om te geloven dat Gods oordeel tegelijk ook zijn laatste woord zou zijn. Hoezeer het volk Gods oordeel ook verdiend heeft, eens moet er toch weer een moment van genade komen. Ik vind dit dan ook een prachtige vraag van Jesaja. Er klinkt een sterk geloof in door. Jesaja aanvaardt Gods beslissing om zijn volk te oordelen, maar hij kan niet aanvaarden dat dit het enige is dat God te zeggen heeft. De weg *terug* mag nu voorgoed zijn afgesneden, maar er moet ergens toch ook nog weer een weg *verdergaan*. Jesaja zelf kijkt in elk geval verder dan het oordeel van de verharding en stelt zijn hoop op de God die zich nu voor zijn volk verborgen houdt (vgl. 8,17). Ergens moet de geschiedenis van Gods heil weer verder gaan. God kan zich toch niet eindeloos voor zijn volk verborgen houden. Aan dat geloof heeft Jesaja zich blijkbaar vastgehouden. Op de een of andere manier zal Gods genade een keer overwinnen. Ook als die genade, vanwege Gods heiligheid en Israëls zonden, alleen nog maar door het gericht heen zichtbaar kan worden. Heilshistorisch gezien is dat in elk geval de boodschap van Jesaja 6.

Op zijn vraag naar het ‘hoelang’ van de verharding, vertelt God hoe zijn oordeel zich eerst volledig aan het volk voltrekken zal en het is huiveringwekkend wat Jesaja dan allemaal te horen krijgt. De verwoesting en de verlating zullen totaal zijn (zie ook 5,9 en 1,7). In de verzen 12 en 13 wordt de totaliteit van het oordeel haast ten overvloede nog eens dik onderstreept. Opvallend is dat hier plotseling in de derde persoon over de Here gesproken wordt. Dit zou kunnen wijzen op een latere toevoeging, maar zou het niet ook mogelijk zijn dat Jesaja de beschrijving van zijn roeping hier doelbewust in verkondiging laat overgaan? De formuleringen zijn zonder meer jesajaans (Sweeney denkt aan een toevoeging van Jesaja’s eigen hand uit de tijd van Sanheribs invasie) en een subjectswisseling staat wel vaker in dienst

van de verkondiging (zie hetzelfde verschijnsel in 8,11-15). Je zou dit hoofdstuk dan ook kunnen typeren als *een profetische terugblik met het oog op de verkondiging*.

Ook het grootste deel van vers 13 is bedoeld als onderstreping van de totaliteit van het gericht. Ik denk zelf dat de vertaling van NBG de punt in vers 13 te vroeg heeft gezet. De vergelijking met de omgehouden terebint en eik hoort ook nog bij de schildering van het oordeel. De vertaling van de Septuagint bevestigt dit. Ik zou dan ook liever als volgt vertalen: *Is er nog een tiende deel in over, dan zal het weer platgebrand worden, zoals bij een terebint en een eik, waarvan bij het vellen alleen een tronk overblijft*. En dan pas volgen de verrassende slotwoorden: *Een heilig zaad zal zijn tronk zijn*. Pas met deze laatste drie woorden ontstaat er een klein muizengaatje in deze donkere profetie. Vaak is beweerd dat dit muizengaatje in zijn roepingvisioen nooit van Jesaja zelf afkomstig zou kunnen zijn. Maar wie zal dat vandaag nog met honderd procent zekerheid kunnen zeggen? Het is best mogelijk. In de Septuagint ontbreken deze woorden:

καὶ ἔτι ἐπ' αὐτῆς ἔστιν τὸ ἐπιδέκατον καὶ πάλιν ἔσται εἰς προνομὴν ὡς τερέβινθος καὶ ὡς βάλανος ὅταν ἐκπέσῃ ἀπὸ τῆς θήκης αὐτῆς

Toch zou het ontbreken van de slotwoorden ook nog door haplografie o.g.v. homoioteleuton verklaard kunnen worden (מִצְבַּת בָּם זֶרַע קָרַשׁ is dan uitgevallen). Maar ook wanneer het een latere toevoeging betreft, dan is het er wel één die helemaal in overeenstemming is met de prediking zoals we die ook elders bij Jesaja tegenkomen (zie ook de studie van Evans), of je moet bijvoorbeeld elke restprediking aan de hand van Jesaja ontzeggen. Maar alleen de naam die Jesaja aan één van zijn eigen zonen gegeven heeft, maakt dit al niet erg geloofwaardig. Schear-Jaschub. Een rest keer terug (zie 7,3). In de eerste plaats zal deze naam als oordeel bedoeld zijn: Het is *slechts* een rest die terugkeert. Maar de gelovige verstaander zal er ook iets hoopgevends in horen: *Toch* nog een rest die terugkeert! En zo is blijkbaar ook de beeldspraak van de tronk aan het slot van Jesaja 6 bedoeld. Het is *slechts* een tronk die overblijft en dat is op zich niet erg hoopgevend. Maar de gelovige mag er blijkbaar een muizengaatje in vinden en mag zeggen: *Toch* nog een tronk die overblijft! En een tronk die overblijft kan weer een teken van hoop worden en van een nieuw begin (vgl. Job 14,7-9). Deze tronk zal een heilig zaad zijn, staat er (i.t.t. מִרְעֵים זֶרַע in 1,4). Dat wil zeggen dat er blijkbaar toch nog een rest van Gods volk behouden zal blijven. Als door vuur heen (vgl. 1 Kor. 3,15). Ook al is er dus geen weg *terug* meer, Jesaja mag geloven dat God wel *verdergaat* met zijn volk, maar zijn genade blijkt alleen nog te kunnen worden ontvangen door het oordeel heen. Dat is de boodschap van Jesaja 6.

Nogmaals: roepingsvisioen

Wat mij betreft bevestigt de exegese van Jesaja 6 dat we hierin daadwerkelijk met een roepingsvisioen te maken hebben. De overeenkomst met het visioen van Micha ben Jimla blijkt bij nader inzien minder groot dan wel gedacht wordt. Er zijn een aantal niet onbelangrijke verschillen. Micha is getuige van een werkelijke troonraad waarbij God overleg pleegt met het heer des hemels. Maar in zijn roepingsvisioen blijkt Jesaja niet getuige te zijn van een *troonraad*, maar van Gods *zelfberaad*. De serafs zijn er niet om door God geraadpleegd te worden, maar onderstrepen zijn heiligheid. Bovendien blijft Micha in tegenstelling tot Jesaja een toeschouwer, een buitenstaander, want het is een geest uit de hemelse vergadering zelf die de taak om Achab te verleiden op zich neemt. De rol van Jesaja lijkt dan ook meer op die van de leugengeest dan op die van Micha ben Jimla.

Ook de doorwerking van de verhardingsopdracht in de rest van het boek Jesaja maakt de functie van het roepingsvisioen duidelijk. Er zijn drie teksten in het boek Jesaja die net als Jes. 6,9-10 de nadruk leggen op het oordeel van God dat in Israëls geestelijke blindheid zichtbaar wordt (29,9-10; 44,18 en 63,17). Opmerkelijk genoeg staan deze drie teksten verspreid over elk van de drie boekdelen van Jesaja. Deze plaatsing maakt duidelijk dat het bij

dit motief om meer gaat dan een echo van de verhardingsopdracht. Voor het verstaan van de profetieën van Jesaja heeft de verhardingsopdracht die Jesaja bij zijn roeping ontvangen heeft blijkbaar een programmatische functie.

Was Jesaja een onheilsprofeet?

Voor aanhangers van de terugprojectie-hypothese is het niet nodig om Jesaja puur als onheilsprofeet te zien. Het is dan immers pas de teleurstelling over het uitblijven van een positieve reactie die tot het terugprojecteren van de verhardingsopdracht heeft geleid. Iemand als Hoffmann kan Jesaja dan ook in navolging van zijn leermeester Fohrer als boeteprofeet typeren die het volk tot bekering heeft opgeroepen. Voor dit doel gebruikte Jesaja dan wel met name de oordeelsprediking (de meeste heilsbeloften worden aan Jesaja ontzegd). Ook de uitleggers die Jesaja 6 niet als roepingsvisioen zien, maar als eenmalige opdracht, voelen zich niet genooddaakt om Jesaja als een sombere onheilsprofeet te beschouwen. De verhardingsopdracht is dan namelijk niet langer representatief voor het geheel van Jesaja's prediking, maar staat enkel in verband met de houding van koning Achaz tijdens de Syro-Efraïmitische oorlog 734-732 (zie Jes. 7). Jesaja 6 laat dan nog volop ruimte voor heilsprediking.

Maar de vraag voor ons is dus of deze ruimte voor heilsprediking er ook blijft wanneer we het visioen van Jesaja 6 zowel oorspronkelijk als representatief willen zien. Laat een aan het begin van Jesaja's loopbaan gegeven verhardingsopdracht nog ruimte over voor een bepaalde vorm van heilsprediking? Met name voor Kilian is Jesaja een gerichtsprofeet pur sang die gezien zijn opdracht nooit tot bekering kan hebben opgeroepen en geen heil heeft verkondigd. Wanneer in de verhardingsopdracht echter vooral de *uitwerking* en het *doel* van Jesaja's prediking wordt aangegeven, dan zegt deze opdracht als zodanig nog niets over de *inhoud* van Jesaja's prediking. De inhoud van Jesaja's prediking hoeft dan niet tot oordeelsprediking beperkt te worden. In de oudtestamentische wetenschap is het heel lang gangbaar geweest om alle heilswaarden uit het boek Jesaja aan een andere hand toe te schrijven. Want Jesaja kon, gezien zijn opdracht, alleen maar woorden vol onheil hebben uitgesproken. Maar daar komt men gelukkig langzamerhand van terug. Het één hoeft het ander namelijk niet uit te sluiten. Er blijft ruimte voor zowel boeteprediking als heilsprediking (Kellenberger doet een merkwaardige en vergeefse poging om deze heilsprediking zelfs met de gebruikte werkwoorden te verbinden). Jesaja is zeker ook een heilsprofeet geweest, één van de allergrootste zelfs. Maar God heeft Jesaja van tevoren al duidelijk gemaakt dat zelfs zijn heilsprediking het volk in zijn onbekeerlijkheid zou versterken. Hoe tegenstrijdig het ook klinkt, maar ook Jesaja's heilswaarden zouden eraan meewerken dat Israël rijp werd voor Gods oordeel. Elke illusie van het op gang brengen van een grote reformatie is Jesaja bij voorbaat al ontnomen. Er is geen weg terug meer, alleen naar voren. Het oordeel is vastbesloten en onvermijdelijk. Slechts een heilige rest zal door het gericht heen behouden worden.

Amstelveen, november 1999

Drs. Jaap Dekker

Literatuur (naast de bekende commentaren):

- Berges, U., *Das Buch Jesaja. Komposition und Endgestalt*, Herders Biblische Studien Band 16, Freiburg 1998
- Blum, W., 'Jesajas prophetisches Testament. Beobachtungen zu Jes 1-11', *ZAW* 108 (1996), 547-568. Vervolg: *ZAW* 109 (1997), 12-39.
- Evans, G.A., *To See and Not Perceive: Isaiah 6.9-10 in Early Jewish and Christian Interpretation*, JSOT Suppl. 64, Sheffield 1989.
- Fohrer, G., 'Wandlungen Jesajas'. In: G. Fohrer, *Studien zu alttestamentlichen Texten und Themen (1966-1972)*, BZAW 155, Berlin-New York 1981, 11-23.
- Hartenstein, F., *Die Unzugänglichkeit Gottes im Heiligtum: Jesaja 6 und der Wohnort JHWHs in der Jerusalemer Kulttradition*, WMANT 75, Neukirchen 1997
- Hoffmann, H.W., *Die Intention der Verkündigung Jesajas*, BZAW 136, Berlin-New York 1974.
- Jenni, E., 'Jesajas Berufung in der neueren Forschung', *TZ* 15 (1959), 321-339
- Keel, O., *Jahwe-Visionen und Siegelkunst. Eine neue Deutung der Majestätsschilderungen in Jes 6, Ez 1 und 10 und Sach 4*, Stuttgarter Bibelstudien 84/85, Stuttgart 1977.
- Kellenberger, E., 'Heil und Verstockung. Zu Jes 6,9f. bei Jesaja und im Neuen Testament', *TZ* 48 (1992), 268-275.
- Kilian, R., *Jesaja 1-39*, Erträge der Forschung 200, Darmstadt 1983.
- McLaughlin, J.J., 'Their Hearts Were Hardened: The Use of Isaiah 6,9-10 in the Book of Isaiah', *Bib* 75 (1994), 1-25.
- Rad, G. von, *Theologie des Alten Testaments*. Band 2 (Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels), München 1980⁷
- Schmidt, J.M., 'Gedanken zum Verstockungsauftrag Jesajas (Is. VI)', *VT* 21 (1971), 68-90.
- Sweeney, M.A., *Isaiah 1-39. With an introduction to prophetic literature*, Grand Rapids 1996.